

**Το παλίμψηστο της ιστορικής μνήμης: Η πρόσληψη της
αβαροπερσικής πολιορκίας της Κωνσταντινούπολης (626) στις
σύγχρονες και μεταγενέστερες ρητορικές και αγιολογικές πηγές***

1. Το ιστορικό πλαίσιο

Το καλοκαίρι του 626, από τις 29 Ιουλίου έως και τις 7 Αυγούστου, Άβαροι και Πέρσες πολιορκήσαν την Κωνσταντινούπολη αποκλείοντάς την τόσο από την ευρωπαϊκή όσο και από την ασιατική της πλευρά, «καθάπερ στεφάνη θανατηφόρος», για να θυμηθούμε τη φράση του ανώνυμου συγγραφέα των διηγήσεων του Β΄ Βιβλίου των Θαυμάτων του αγίου Δημητρίου¹. Στην πολιορκία συμμετείχαν επίσης σλαβικά μονόξυλα τα οποία στάθμευαν στη γέφυρα του αγίου Καλλινίκου, στην περιοχή των Βλαχερνών². Η πόλη εκείνη την περίοδο ήταν ουσιαστικά ανοχύρωτη εξαιτίας της απουσίας του Ηρακλείου, μαζί με το μεγαλύτερο μέρος του στρατεύματός του, σε εκστρατεία. Σε αυτή την κρίσιμη στιγμή ο αυτοκράτορας ανέθεσε στον αξιωματούχο Βώνο (*φύλακα τῶν δημοσίων πραγμάτων*) την υπεράσπιση της πόλης³. Ο

* Ανεπτυγμένη μορφή ανακοίνωσης στο *ΛΕ΄ Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο* (Θεσσαλονίκη, 30 Μαΐου-1 Ιουνίου 2014).

¹ Για τις σχέσεις Αβάρων και Περσών την περίοδο της πολιορκίας, βλ. S. Szádeczky-Kardoss, *Persisch-awarische Beziehungen und Zusammenwirken vor und während der Belagerung von Byzanz im Jahre 626*, στο *Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe im 6.-7. Jahrhundert*, εκδ. C. Bálint [Varia Archaeologica Hungarica 10], Budapest - Napoli - Roma 2000, σ. 313-321.

² *Πασχάλιον Χρονικόν*, εκδ. L. Dindorf, *Chronicon Paschale* [Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae], τ. I-II, Bonnae 1832 (στο εξής: *Πασχάλιον Χρονικόν*), τ. I, σ. 720.15-21. – Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, εκδ. C. de Boor, *Theophanis Chronographia*, τ. I, Lipsiae 1883 (ανατ. Hildesheim 1963), σ. 316.18-21 (στο εξής: Θεοφάνης, *Χρονογραφία*). Σχετικά με την τοποθεσία της γέφυρας, βλ. M. Hurbanič, A topographical note concerning the Avar siege of Constantinople: the question of the localization of St. Callinicus Bridge, *Byzantinoslavica* 70 (2012) 15-24.

³ Για τον Βώνο, βλ. J. R. Martindale, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, τ. IIIA, Cambridge 1992, σ. 242-244. Ο Γεώργιος Πισίδης συνέθεσε ένα ποίημα προς τιμήν του, όπου, ανάμεσα στα άλλα, εγκωμιάζεται και ο ρόλος του στην

πατριάρχης Σέργιος, εξάλλου, σύμφωνα με τη διήγηση του Θεοδώρου Συγκέλλου διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο ενθαρρύνοντας τους υπερασπιστές της πόλης⁴. Διέτρεχε τα τείχη, «οἷά τις ἄλλος Μωσῆς», κρατώντας στα χέρια του την αχειροποίητη εικόνα του Χριστού⁵. Διέταξε μάλιστα να ζωγραφιστεί στις δυτικές πύλες η εικόνα της Θεοτόκου βρεφοκρατούσας⁶. Σύσσωμος ο λαός, ο πατριάρχης, ο Βώνος και τα

αντιμετώπιση του κινδύνου το 626. Βλ. Γεώργιος Πισίδης, *Εἰς Βόνον πατριῆκιον*, ἐκδ. A. Pertusi, *Giorgio di Pisidia. Poemi I. Panegerici Epici* [Studia Patristica et Byzantina 7], Ettal 1959 (στο ἐξῆς: A. Pertusi, *Giorgio di Pisidia*), σ. 163-170 και 170-175. Για την εικόνα του Βώνου στο ἔργο του Πισίδη, βλ. Mary Whitby, *Defender of the Cross: George of Pisidia on the emperor Heraclius and his deputies*, στο *The Propaganda of Power. The Role of Panegyric in Late Antiquity*, ἐκδ. Mary Whitby [Mnemosyne, bibliotheca classica Batava. Supplementum], Leiden 1998, σ. 247-273, ἰδιαίτερα 263-265.

⁴. Θεόδωρος Σύγκελλος, *Περὶ τῆς τῶν ἀθῶν βαρβάρων καὶ Περσῶν κατὰ τῆς Θεοφυλάκτου ταύτης πόλεως μανιώδους κινήσεως καὶ τῆς φιλανθρωπία τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς Θεοτόκου μετ' αἰσχύνης ἐκείνων ἀναχωρήσεως*, ἐκδ. L. Sternbach, *Analecta Avarica* (seorsum impressum ex tomo XXX Dissertationum philologicarum Academiae Litterarum Cracoviensis), Krakau 1900 (στο ἐξῆς: Σύγκελλος, *Περὶ τῆς μανιώδους κινήσεως*), σ. 7.19-21: «ἅπαν γὰρ ὅσον ἀθροίζων ἐν ἱερεῦσιν τελεῖ καὶ ὅσον ἐν κλήρῳ καὶ μονάδι βίῳ καὶ λαῷ κατατέτακται, πᾶσάν τε ἡλικίαν μέχρι νηπίου καὶ γέροντος ἀθροίζων εἰς ἐν ὁ ἀρχιερεὺς ὁ ἡμέτερος θαρῶρειν παρήνει καὶ μὴ ἐκλύεσθαι». Για τον πατριάρχη Σέργιο, βλ. J.-L. van Dieten, *Geschichte der Patriarchen von Sergios I. bis Johannes VI. (610-715)* [Enzyklopädie der Byzantinistik, Grundriss der Byzantinischen Philologie, Geschichte und Kunst in Einzeldarstellungen 24 - Geschichte der Griechischen Patriarchen von Konstantinopel 4], Amsterdam 1972, σ. 1-56. - A. Kazhdan, «Sergios I», στο *Oxford Dictionary of Byzantium*, τ. I-III, New York - Oxford 1991 (στο ἐξῆς: *ODB*), τ. III, σ. 1878.

⁵. Σύγκελλος, *Περὶ τῆς μανιώδους κινήσεως* 9.15. Η σπουδαιότερη μελέτη για τις αχειροποίητες εικόνες του Χριστού είναι του E. von Dobschütz, *Christusbilder. Untersuchungen zur christlichen Legende*, τ. I-II [Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur 18], Leipzig 1899. Πρβλ. επίσης τα λήμματα του K. Wessel, «Acheiropoietos», σ. 22-28 και «Christusbilder», σ. 966-1047, στο *Reallexikon zur byzantinischen Kunst*, τ. I, Stuttgart 1966. - A. W. Carr, «Acheiropoietos», στο *ODB*, τ. I, σ. 12. Για τον ρόλο των αχειροποίητων εικόνων του Χριστού στις πολεμικές αναμετρήσεις, βλ. Bissera V. Pentcheva, *Icons and Power. The Mother of God in Byzantium*, Pennsylvania 2006, σ. 61-108 (στο ἐξῆς: B. V. Pentcheva, *Icons and Power*). - Κατερίνα Καραπλή, *Κατεσόδωσις στρατοῦ. Ἡ ὀργάνωση καὶ ἡ ψυχολογικὴ προετοιμασία τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο (610-1081)*, Ἀθήνα 2010, σ. 95-102 (στο ἐξῆς: K. Καραπλή, *Κατεσόδωσις στρατοῦ*). - A. Kaldellis, *The Military Use of the Icon of the Theotokos and its Moral Logic in the Historians of the Ninth-Twelfth Centuries*, *Estudios bizantinos* 1 (2013) 56-75 (<http://www.publicacions.ub.edu/revistes/estudiosBizantinos01/default.asp?articulo=919&modo=resumen>, προσβάσιμο στις 19/11/2014).

⁶. Σύγκελλος, *Περὶ τῆς μανιώδους κινήσεως* 8.4-9: «ὁ δὲ ἱεράρχης ὁ ὄσιος πάσαις ταῖς πρὸς δύσιν πύλαις τῆς πόλεως, ὅθεν καὶ τὸ τοῦ σκοτότος ἦρχετο γέννημα οἷα ἥλιον ἀπλανέστατον, ταῖς ἀκτίσι τὸ σκοτότος διώκοντα τοὺς τῆς παρθένου ἱεροῦς τύπους ἐν εἰκόσιν ἐνέγραψεν, φερούσης ἐν ἀγκάλαις ὃν τέτοκε κύριον, μονονοῦχί βοῶν νοερά τῇ φωνῇ τοῖς τῶν βαρβάρων πλήθει καὶ τοῖς ἐκείνους ἄγουσι δαίμοσιν».

παιδιά του Ηρακλείου απηύθυναν προσευχές προς τον Θεό και τη Θεοτόκο επικαλούμενοι την παρέμβασή τους⁷. Η τύχη της πολιορκίας κρίθηκε τελικά στη ναυμαχία της 7^{ης} Αυγούστου στον Κεράτιο κόλπο, όπου οι Βυζαντινοί κατεβύθισαν τον εχθρικό στόλο⁸. Οι κάτοικοι απέδωσαν την ανέλπιστη σωτηρία τους στη Θεοτόκο⁹. Το *Πασχάλιον*

Ορισμένοι μελετητές, όπως για παράδειγμα η Averil Cameron, διατύπωσαν την άποψη πως, κατά τη διάρκεια της πολιορκίας, έγινε λιτάνευση εικόνων της Θεοτόκου, κάτι όμως που απέρριψε, μέσα από λεπτομερή ανάλυση των πηγών, η Pentcheva, βλ. Bissera V. Pentcheva, *The Supernatural Protector of Constantinople: the Virgin and her Icons in the Tradition of the Avar Siege*, *Byzantine and Modern Greek Studies* 26 (2002) 2-41, όπου και η προγενέστερη με το θέμα βιβλιογραφία. Πρβλ. της ίδιας, *Icons and Power* 37-59. Σε ορισμένες από τις θέσεις της εξέφρασε αντιρροήσεις ο P. Speck, *The Virgin's Help for Constantinople*, *Byzantine and Modern Greek Studies* 27 (2003) 266-271.

⁷. Σύγγελλος, *Περὶ τῆς μανιώδους κινήσεως* 6-7. Σύμφωνα με την Κατερίνα Καραπλή το περιεχόμενο των προσευχών που διασώζει η ομιλία του Συγκέλλου παρουσιάζει ομοιότητα με τον παρακλητικό κανόνα «εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον ἐπὶ προσδοκία πολέμου», μια ἐκκλήση των κατοίκων της Κωνσταντινούπολης που απευθύνονταν προς τη Θεοτόκο ὅσες φορές ἡ πρωτεύουσα ἀντιμετώπιζε τον κίνδυνο της πολιορκίας και ἀνέμενε την εχθρική ἐφοδο, βλ. Κ. Καραπλή, *Κατευδόωσις στρατοῦ* 77, σμμ. 139 και σ. 85-89.

⁸. Σύγγελλος, *Περὶ τῆς μανιώδους κινήσεως* 15.17-40.

⁹. Η βιβλιογραφία σχετικά με την πολιορκία του 626 είναι πλούσια και εξετάζει διάφορα ζητήματά της. Βλ. F. Barišić, *Le siège de Constantinople par les Avars et les Slaves en 626*, *Byzantion* 24 (1954) 371-395. – V. Grumel, *La défense maritime de Constantinople du côté de la Corne d'Or et le siège des Avars*, *Byzantinoslavica* 25 (1964) 217-233. – Α. Στράτος, *Τὸ Βυζάντιον στὸν Ζ' αἰῶνα*, τ. Β': 626-634, Ἀθήναι 1966, σ. 507-542. – του ἴδιου, *The Avars' Attack on Byzantium in the Year 626*, *Byzantinische Forschungen* 2 (1967) [= *Polychordia. Festschrift Franz Dölger zum 75. Geburtstag*, εκδ. P. Wirth] 370-376 [= του ἴδιου, *Studies in 7th-Century Byzantine Political History*, *Variorum Reprints*, London 1983, IV]. – B. C. P. Tsangadas, *The Fortifications and Defence of Constantinople* [East European Monographs 71], New York 1980, σ. 80-106. – Α. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοὶ Ἱστορικοὶ καὶ Χρονογράφοι*, τ. Α': 4ος-7ος αἰ., Ἀθήνα 1997, σ. 596-609. – J. Howard-Johnston, *The Siege of Constantinople in 626*, στο *Constantinople and its Hinterland: Papers from the Twenty-seventh Spring Symposium of Byzantine Studies, Oxford, April 1993*, εκδ. C. Mango - G. Dagron [Society for the Promotion of Byzantine Studies, Publications 3], Aldershot 1995, σ. 131-142. – J. Soto Chica, *Constantinopla ciudad sitiada*. A.D. 626, στο *Constantinopla. 550 años de su caída / Κωνσταντινούπολη. 550 χρόνια ἀπὸ τὴν ἄλωση*, εκδ. E. Motos Guirao - M. Morfakidis-Filactós, τ. I, Granada 2006, σ. 111-134. – W. E. Kaegi, *Ἡράκλειος, αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου*, μτφρ. Δέσποινα Κωνσταντινάκου - επιμ. Μαρία Δ. Τσαούση, Ἀθήναι 2007, σ. 217-231. – Γ. Θ. Καρδαράς, *Τὸ Βυζάντιο καὶ οἱ Ἄβαροι (Στ'-Θ' αἰ.)*. Πολιτικές, διπλωματικές καὶ πολιτισμικές σχέσεις [Εθνικὸ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν, Ἰνστιτούτο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν, Μονογραφίες 15], Ἀθήνα 2010, σ. 118-126 (στο ἐξῆς: Γ. Θ. Καρδαράς, *Βυζάντιο καὶ Ἄβαροι*). Τα τελευταία χρόνια ο Hurbanič δημοσίευσε δύο μελέτες σχετικά με τὴν πολιορκία του 626, τις οποίες ὡστόσο δεν κατέστη δυνατό να συμβουλευτώ, βλ. M. Hurbanič, *Posledná Vojsna Antiky. Avarský útok na Konštantinopol roku 626 historických súvislostiach (The last war of Antiquity. The Avar attack on Constantinople of 626 in a historical context)* [Byzantinoslovaca Monographiae I], Prešov 2009 και του

Χρονικόν αναφέρει μάλιστα ότι, στην κρίσιμη στιγμή της μάχης, ο χαγάνος των Αβάρων είδε μια γυναικεία φιγούρα να περιτρέχει τα τείχη της πόλης¹⁰.

2. Οι πηγές της πολιορκίας

Η σημαντικότερη πηγή της αβαροσλαβικής πολιορκίας της Κωνσταντινούπολης είναι το *Πασχάλιον Χρονικόν*¹¹. Στο γεγονός επίσης αναφέρονται ο πατριάρχης Νικηφόρος¹² και ο Θεοφάνης ο Ομολογητής¹³. Επιπλέον μας παραδίδονται δύο αφηγήσεις αυτοπτών μαρτύρων, ένα ποίημα του Γεώργιου Πισίδη (*Εἰς τὴν γενομένην ἔφοδον τῶν βαρ-*

ιδίου, *História a Mýtus. Avarský útok na Konštantinopol roku 626 v legendách (History and Myth. The Avar attack on Constantinople of 626 in legend)* [Byzantinoslovaca Monographiae II], Prešov 2010. Κατατοπιστική σχετικά με το περιεχόμενο και τη θεματολογία τους αποτελεί η βιβλιοκρισία του M. Salamon, Two books on the Avar siege of Constantinople, *Byzantinoslavica* 71 (2013) 338-351.

¹⁰. *Πασχάλιον Χρονικόν*, τ. I, σ. 725.9-11: «Καὶ τοῦτο δὲ ἔλεγεν ὁ ἄθεος τῷ καιρῷ τοῦ πολέμου ὅτι ἐγὼ θεωρῶ γυναῖκα σεμνοφοροῦσα περιτρέχουσαν εἰς τὸ τείχος μόνην οὖσαν». Στο χρονικό του Γεωργίου Κεδρηνού το επεισόδιο της εμφάνισης της Θεοτόκου αναπλάθεται με καθαρά λογοτεχνικούς όρους και επιδιώξεις. Αναφέρεται λοιπόν ότι οι Αβαροι είδαν κάποιο πρωινό να βγαίνει από την πύλη των Βλαχερνών «γυναῖκα περιφανή» με τη συνοδεία της. Οι πολιορκητές νόμισαν ότι ήταν η γυναίκα του Ηρακλείου, που πήγαινε στον χαγάνο για να διαπραγματευθεί μαζί του την παράδοση της πόλης. Όταν αντιλήφθηκαν πως δεν κατευθυνόταν προς τον χαγάνο, άρχισαν να την καταδιώκουν. Στην τοποθεσία «τῆς λεγομένης παλαιᾶς πέτρας», εκείνη εξαφανίσθηκε μαζί με τους συνοδούς της, ενώ οι πολιορκητές άρχισαν ξαφνικά να αλληλοεξοντώνονται. Βλ. Γεώργιος Κεδρηνός, *Σύνοψις Ἱστοριῶν*, έκδ. I. Bekker, *Georgius Cedrenus Ioannis Scylitzae ope*, τ. I [Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae], Bonnæ 1838, σ. 728-729 (στο εἰς: Κεδρηνός, *Σύνοψις Ἱστοριῶν*).

¹¹. *Πασχάλιον Χρονικόν*, τ. I, σ. 716.9-726.10. Βλ. επίσης τα σχόλια των M. και Mary Whitby (έκδ.), *Chronicon Paschale 284-628 AD* [Translated Texts for Historians 7], Liverpool 1989, σ. 169-181.

¹². Νικηφόρος, *Ἱστορία Σύντομος*, έκδ. C. Mango, *Nikephoros Patriarch of Constantinople, Short History* [Dumbarton Oaks Texts 10 - Corpus Fontium Historiae Byzantinae 13], Washington, D.C. 1990, σ. 58-60 και 181-182 (στο εἰς: Νικηφόρος, *Ἱστορία Σύντομος*).

¹³. Θεοφάνης, *Χρονογραφία* 316.16-27. Βλ. επίσης τα σχόλια των C. Mango - R. Scott (έκδ.), *The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History A.D. 284-813*, Oxford 1997, σ. 446-448. Σχετικά με τις πληροφορίες του χρονογράφου για την πολιορκία του 626, βλ. επίσης M. Hurbanič, Obliehanie Konštantínopolu roku 626 v byzantskej historiografii. 1. História a legenda avarského útoku na Konštantínopol roku 626 v Chronografii Theofana Homologéta (The siege of Constantinople in 626 in the Chronicle of Theophanes Confessor), *Byzantinoslovaca* 1 (2006) 52-85.

βάρων καὶ εἰς τὴν αὐτῶν ἀστοχίαν)¹⁴ και ένας ρητορικός λόγος που αποδίδεται στον Θεόδωρο Σύγγελλο (*Περὶ τῆς παραδρομῆς τῶν ἀθέων Βαρβάρων καὶ Περσῶν κατὰ τῆς θεοφυλάκτου ταύτης πόλεως μανιώδους κινήσεως καὶ τῆς φιλανθρωπία τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς Θεοτόκου μετ' αἰσχύνης ἐκεῖνων ἀναχωρήσεως*)¹⁵.

Ο λόγος του Συγγέλλου παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αφού δεν περιορίζεται μόνο στην εξιστόρηση των γεγονότων, αλλά ενσωματώνει πτυχές της αυτοκρατορικής ιδεολογίας της εποχής, μέσω κυρίως της ταύτισης του Ηρακλείου με βιβλικά πρότυπα, ιδιαίτερα τον βασιλέα Δαβίδ¹⁶. Βασική του επίσης επιδίωξη είναι να τονίσει τους

¹⁴. Γεώργιος Πισίδης, *Εἰς τὴν γενομένην ἔφοδον τῶν βαρβάρων καὶ εἰς τὴν αὐτῶν ἀστοχίαν*, ἐκδ. Α. Pertusi, *Giorgio di Pisidia*, κείμενο σ. 176-200, σχόλια σ. 201-224 (στο εἶξη: Πισίδης, *Εἰς τὴν γενομένην ἔφοδον*). Πλήρη ερμηνευτικό σχολιασμό του κειμένου πραγματοποίησε επίσης ο P. Speck, *Zufälliges zum Bellum Avaricum des Georgios Pisdides* [Miscellanea Byzantina Monacensia 24], München 1980 (στο εἶξη: P. Speck, *Zufälliges zum Bellum*). Το ποίημα του Πισίδη πρέπει να συντάχτηκε μετά τον λόγο του Συγγέλλου, βλ. J. Howard-Johnston, *Witnesses to a World Crisis. Historians and Histories of the Middle East in the Seventh Century*, Oxford - New York 2010, σ. 22 και 147 (στο εἶξη: J. Howard-Johnston, *Witnesses to a World Crisis*).

¹⁵. Σύγγελλος, *Περὶ τῆς μανιώδους κινήσεως*. Η γαλλική μετάφραση και ο σχολιασμός του έργου πραγματοποιήθηκε από τον F. Makk, *Traduction et commentaire de l'homélie écrite probablement par Théodore le Syncelle sur le siège de Constantinople en 626* [Acta Universitatis de Attila József Nominatae, Acta Antiqua et Archaeologica 19 - Opuscula Byzantina 3], Szeged 1975, σ. 9-47. Η νεοελληνική απόδοση και σχολιασμός του μεγαλύτερου μέρους του κειμένου πραγματοποιήθηκε πρόσφατα, βλ. Δ. Γ. Τσάμης, *Θεομητορικά θαύματα*, τ. Α': *Η θαυματουργική διάσωση της Κωνσταντινουπόλεως από πολιορκίες βαρβάρων (626-1422) στις βυζαντινές αγιολογικές πηγές*, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 70-133. Σχετικά με τη χειρόγραφη παράδοση, βλ. S. Szádeczky-Kardoss, *Zur Textüberlieferung der "Homilia de obsidione Avarica Constantinopolis auctore ut videtur Theodoro Syncello"*, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 24 (1976) 297-306. - Του ίδιου, *Eine unkollationierte Handschrift der Homilie über die persisch-awarische Belagerung von Konstantinopel*, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 6 (1978) 87-95. - Του ίδιου, *Textkritische Bemerkungen zur "Homilia de obsidione Avarica Constantinopolis auctore Theodoro Syncello"* (Anhand der neuen Kollation des Pariser Manuskriptes), *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 30 (1982-1984) 443-450. Σχετικά με το λογοτεχνικό ύφος του κειμένου και τα πρότυπά του, βλ. S. Szádeczky-Kardoss, *Kirchliche und profane Elemente im Sprachgebrauch und Stil eines frühbyzantinischen Kanzelredners (Theodoros Synkellos)*, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 33 (1990-1992) 169-175. Στον αθωνικό κώδικα Παντοκράτορα 26 (15^{ος} αι., φ. 127ν-144ν) διασώθηκε μια συντομυμένη διασκευή (breviarium) της ομιλίας του Θεοδώρου Συγγέλλου, βλ. S. Szádeczky-Kardoss κ.ά., *Breviarium homiliae Theodori Syncelli de Obsidione Avarica Constantinopolis* (BHG 1078m), *Analecta Bollandiana* 108 (1990) 147-182.

¹⁶. Σύγγελλος, *Περὶ τῆς μανιώδους κινήσεως* 24.20-24: «Δαβὶδ γὰρ καὶ ὁ ἡμέτερος βασιλεὺς τῆ τε εὐσεβεία τῆ πρὸς τὸ θεῖον καὶ τῆ πρὸς τοὺς ὑπηκόους πραότητι ἀλλὰ καὶ νίκαις αὐτὸν καθὰ τὸν Δαβὶδ στεφανώσοι ὁ κύριος, παῖδά τε τὸν σὺν αὐτῷ βασιλεύοντα σοφὸν ἄμα καὶ εἰρηνικὸν κατὰ Σολομῶντα ποιήσιν, χαριζόμενος αὐτῷ

άρρηκτους δεσμούς της πόλης με τη Θεοτόκο και την προστατευτική της μέριμνα, η οποία εκδηλώθηκε με τον πιο άμεσο τρόπο, την εκδίωξη δηλαδή των πολιορκητών και τη λύση της πολιορκίας.

Τα χωρία της ομιλίας, που περιγράφουν την εμπλοκή της Θεοτόκου στις χερσαίες και θαλάσσιες μάχες μπροστά από τα τείχη της πρωτεύουσας, είναι εντυπωσιακά: «ή παρθένος **τετειχίηκε** ... τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ»· «ἅπαν ὑμῶν τὸ θράσος καὶ τὰ φρυάγματα γυνὴ Θεοτόκος μόνω **διώξει** κελεύσματος, μήτηρ ὑπάρχουσα κατ' ἀλήθειαν τοῦ τὸν Φαραὸν πανστρατιᾶ ἐν Ἐρυθρᾷ θαλάσση **βυθίσαντος** καὶ πᾶν δαιμόνιον φύλον δεΐξαντος ἀδρανὲς καὶ ἀνίσχυρον»· «συχνὸν γὰρ ἀριθμὸν τῶν παρ' ἐκείνω μαχίμων **λοχήσασα** ... τούτους χερσὶ στρατιωτικῶν Χριστιανῶν **κατασφάξασα** εἰς τὴν γῆν κατήγαγεν τοῦ βαρβάρου τὸ φρύαγμα καὶ ἅπαν αὐτοῦ τὸ στρατιωτικὸν **ἐξενεύρισε** ... **δέδωκε** δὲ θάρσος τοῖς ἡμετέροις καὶ δύναμιν πείρα μαθοῦσι τε καὶ πιστεύσασιν, ὅτι ὄντως ἡ Θεομήτωρ ὑπὲρ πόλεως τῆς ἰδίας **ζηλοῖ** τε καὶ **ἀγωνίζεται** καὶ **πανταχοῦ παρῆν** ἡ παρθένος, **νικῶσα** νίκην ἀνανταγώνιστον, καὶ δεῖμα καὶ φόβον τοῖς πολεμίοις **ἐμβάλλουσα** ἰσχὺν δὲ δούλοις παρέχουσα καὶ ἀπαθὲς **φυλάττουσα** τὸ ὑπήκοον, **ἀναιροῦσα** δὲ πλῆθος πολέμιον»· «Κατὰ δὲ τὸν ἐν θαλάσση γενόμενον πόλεμον αὐτανδρα τὰ μονόξυλα πρό τοῦ ἐν Βλαχέρναις θείου ναοῦ αὐτῆς ἡ Θεοτόκος **ἐβύθισεν**, ὡς πάντα τὸν κόλπον ἐκείνον ἐκ τῶν νεκρῶν σωμάτων καὶ τῶν κενῶν μονοξύλων τῶν εἰκῆ φερομένων καὶ τῶν μάτην περιπλεόντων, εἰ μὴ φορτικὸν εἶπειν, ἀβρόχως πεξεύεσθαι, δέδεικται δὲ φανερώτατα, ὡς ἡ παρθένος μόνη τὸν ἀγῶνα **ἠγώνισται** καὶ τὴν νίκην **νενίκηκεν**»· «ἡ δὲ παρθένος ἡ Θεοτόκος **ἐνήργει** τοῦτο καὶ **ἔπραττεν**, αὐτόχειρας τοὺς βαρβάρους γενέσθαι **κελεύσασα** καὶ αὐτοῖς τῶν ἰδίων μηχανῶν τὸν διὰ πυρὸς ἀφανισμόν **ἐπιτρέψασα**»· «... αὐτόπται γὰρ καὶ θεωροὶ γεγόναμεν ἅπαντες, ὡς μιᾶ ὀρμῇ τὴν ἀμφοτέρων τῶν ἐχθρῶν ἡ παρθένος καὶ Θεοτόκος ἰσχὺν **ἐτροπώσατο**, οὐ σειρομάστου πληγῇ ... λόγῳ δὲ καὶ θελήματι μόνῳ τοῦτόν τε **κἀκεῖ-**

καθὰ καὶ πατρὶ τὸ εὐσεβὲς καὶ ὀρθόδοξον». Για τις προσπάθειες του Ηρακλείου να συνδεθεί με τον Δαβίδ, βλ. Claudia Ludwig, Kaiser Herakleios, Georgios Pisides und die Perserkriege, στο *Varia III [Ποικίλα Βυζαντινά 11]*, εκδ. P. Speck, Bonn 1991, σ. 73-128. – Mary Whitby, A New Image for a New Age: George of Pisidia on the Emperor Heraclius, στο *The Roman and Byzantine Army in the East. Proceedings of a colloquium held at the Jagiellonian University, Kraków in September 1992*, εκδ. E. Dabrowa, Kraków 1994, σ. 197-225, ιδιαίτερα 201, 208. – Claudia Rapp, Old Testament Models, στο *The Old Testament in Byzantium*, εκδ. P. Magdalino - R. Nelson, Washington, D.C. 2010, σ. 194-196. – J. Howard-Johnston, *Witnesses to a World Crisis* 16-35. Για τον Δαβίδ ως πρότυπο των Βυζαντινών αυτοκρατόρων, βλ. την πρόσφατη συμβολή της Vasiliki Tsamakda, König David als Typus des byzantinischen Kaisers, στο *Byzanz – das Römerreich im Mittelalter*, τ. I: *Welt der Ideen, Welt der Dinge*, εκδ. F. Daim - J. Drauschke [Römisch-Germanisches Zentralmuseum 84,1], Mainz 2010, σ. 23-54.

νον ἄμα καταβαλοῦσα καὶ ἀπελάσασα»¹⁷.

Ὅπως μπορεί να παρατηρήσει κανείς το υποκειμένο όλων των παραπάνω ενεργειών δεν είναι οι βυζαντινοί στρατιώτες, αλλά η ίδια η Θεοτόκος που ενεπλάκη στη μάχη και κατατρόπωσε τους πολιορκητές¹⁸. Σύμφωνα μάλιστα με την Bissera Pentcheva η περιγραφή του Συγγέλλου θυμίζει ένα ανάλογο επεισόδιο, που κατέγραψε ο Ζώσιμος στο ιστορικό του έργο, *Ιστορία Νέα*, όπου περιγράφεται η εμφάνιση της θεάς Αθηνάς στα τείχη της Αθήνας κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της από τον Αλάριχο (396)¹⁹.

3. Το ιστορικό γεγονός στις μεταγενέστερες αγιολογικές και ρητορικές πηγές

Η απρόσμενη ήττα του πολυάριθμου εχθρικού συνασπισμού και η θαυμαστή λύτρωση της Κωνσταντινούπολης συνέχισε να συγκινεί τη λογοτεχνική φαντασία για πολλούς αιώνες μετά. Έναν αιώνα σχεδόν αργότερα ο πατριάρχης Γερμανός στον λόγο που συνέταξε με αφορμή την ήττα των Αράβων που πολιορκήσαν τη βυζαντινή πρωτεύουσα από το 717 έως το 718, υπενθυμίζει στο ακροατήριό του την κατστροφή των «αὐτογλύφων νηῶν», όπως χαρακτηριστικά ονομάζει τα σλαβικά μονόξυλα, από τη Θεοτόκο²⁰.

¹⁷. Συγγέλλος, *Περὶ τῆς μανιῶδους κινήσεως* 6.24, 8.10-13, 9.40, 10.11, 15.17-22, 16.28-31, 18.1-5.

¹⁸. Η ίδια αντίληψη εκφράζεται και από τις υπόλοιπες πηγές της περιόδου, βλ. Πισίδης, *Εἰς τὴν γενομένην ἔφοδον* 176.4-7.

¹⁹. B. V. Pentcheva, *Icons and Power* 63-67. Το συγκεκριμένο επεισόδιο του Συγγέλλου σχολιάστηκε πρόσφατα από τον A. Kaldellis, "A Union of Opposites": The Moral Logic and Corporeal Presence of the Theotokos on the Field of Battle, στο *Pour l'amour de Byzance. Hommage à Paolo Odorico*, εκδ. C. Gastgeber κ.ά. [Eastern and Central European Studies 3], Frankfurt am Main 2013, σ. 131-144.

²⁰. V. Grumel, *Homélie de saint Germain sur la délivrance de Constantinople*, *Revue des Etudes Byzantines* 16.1 (1958) 183-205, σ. 195: «Καὶ ἐφ' ἡμῶν δὲ οὐχὶ πρώτως τανῶν ἢ θαυματουργὸς καὶ σωτήριος τῆς μυστικῆς ταυτησὶ καὶ θεοδόχου βακτηρίας διεφάνη ἐνέργεια, ἀλλὰ καὶ πάλοι Ἀράβων στρατεύματος σιχνοῦ τὴν θεοφύλακτον ταύτην πόλιν περιλαβόντος, αἰλεπόσεις τε καὶ τὰ πρὸς πολιορκίαν περιστήσαντος ὄργανα ἔτι γὲ μὴν πλῆθος αὐτογλύφων νηῶν ἐπαγομένων, καὶ τοῦτο σιμιάχων σκλάβων πληρώσαντος καὶ τῷ γείτονι κόλπῳ οὕτω λεγομένῳ τοῦ κέρατος ἐγκαθελκύσαντος, κἀντεῦθεν ἀμαχητὶ τὴν πόλιν αἰρήσειν νομίσαντος, ὡς ἅτε τείχος παραλίου χρεῖουσαν ἢ τῆς θείας οἰκονομίας καὶ ἀγαθότητος ὑπουργός, ἢ παναγία καὶ προσκυνητὴ θεοτόκος, τὰ τῆς οἰκείας δυνάμεως καὶ περὶ ἡμᾶς ἀντιλήψεως ἐπεδείξατο. Καὶ καταστρέφει μὲν ἐν θαλάσῃ, οὐκ ἀνθρωπίνῃ χειρὶ, ἀοράτῳ δὲ προσβολῇ πάσαν τὴν πλευστικὴν ἐκείνην παράταξιν, ἀπράκτους δὲ τὰς ἐν τῷ τείχει προσβολὰς τῶν ἐναντιῶν ποιήσασα, τοῦτους ἰσχυρῶς ἀπεδίωξεν αἰσχίνης τροπαίους θριαμβεύοντας». Η απόδοση της ομιλίας στη γραφίδα του πατριάρχη Γερμανού Α΄ αμφισβητήθηκε έντονα από

Μετά το τέλος της εικονομαχικής κρίσης και τον τελικό θρίαμβο της λατρείας των εικόνων, η θρησκευτική διάσταση του ιστορικού γεγονότος, της πολιορκίας δηλαδή του 626, προσαρμόστηκε στις νέες λατρευτικές πρακτικές. Οι εκτενέστερες αναφορές στην πολιορκία γίνονται στο *Συναξάριο της 7^{ης} Αυγούστου* (BHG 1063b)²¹ και στην *Ωφέλιμη Διήγηση* (BHG 1060), έργο ανωνύμου²². Συντομότερη μνεία του γεγονότος γίνεται τέλος στο κείμενο της *Lectio Triodii* (BHG 1063), μιας καταγραφής των θαυμαστών επεμβάσεων της Θεοτόκου για τη σωτηρία της Κωνσταντινούπολης από διάφορες εχθρικές επιθέσεις²³.

Οι αγιολογικές αναφορές, διαφοροποιούμενες από τις σύγχρονες με το γεγονός πηγές, καταγράφουν τη λιτάνευση, κατά τη διάρκεια της πολιορκίας, εικόνων και άλλων ιερών κειμηλίων. Έτσι η *Ωφέλιμη Διήγηση* διασώζει λιτανείες εικόνων του Χριστού και της Θεοτόκου, της Εσθήτας της Θεοτόκου και του Τιμίου Ξύλου, που προκάλεσαν τον όλεθρο στις τάξεις των επιδρομέων και τους έτρεψαν σε φυγή²⁴.

τον Speck, βλ. P. Speck, *Klassizismus in achten Jahrhundert? Die Homelie des Patriarchen Germanos über die Rettung Konstantinopels*, *Revue des Etudes Byzantines* 44.1 (1986) 209-227 (στο εξής: P. Speck, *Klassizismus in achten Jahrhundert*) [= του ίδιου, *Classicism in the Eighth Century? The Homily of Patriarch Germanos on the Deliverance of Constantinople*, στο *Understanding Byzantium. Studies in Byzantine Historical Sources*, Variorum Reprints, Aldershot 2003, XI].

²¹. *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae: Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*, έκδ. H. Delehaye, Bruxelles 1902, σ. 870-874 (στο εξής: *Synax. CP.*). Για το *Συναξάριον της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως*, βλ. A. Luzzi, *Synaxaria and the Synaxarium of Constantinople*, στο *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, τ. II: *Genres and Contexts*, έκδ. St. Efthymiadis, Farnham 2014, σ. 197-208.

²². Ο πλήρης τίτλος του έργου είναι: «*Διήγησις ὠφέλιμος ἐκ παλαιᾶς ἱστορίας συλλεγείσα, καὶ ἀνάμνησιν δηλοῦσα τοῦ παραδόξως γενομένου θαύματος ἡνίκα Πέρσαι, καὶ Βάρβαροι τὴν βασιλίδα ταύτην πόλιν περιεκύκλωσαν, οἱ δ' ἀπόλωντο θείας δίκης πειραθέντες ἢ δὲ πόλις ἀσινῆς συντηρηθεῖσα πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου ἐτησίως ἐκ τότε ἄδει εὐχαριστήριον, ἀκάθιστον τὴν ἡμέραν κατονομάζουσι*», PG 92, col. 1353-1372, ιδιαίτερα 1353D-1364B (στο εξής: *Διήγησις ὠφέλιμος*). Ο συγγραφέας ωστόσο δεν περιορίζεται μόνο στην πολιορκία του 626, όπως άλλωστε αναφέρεται ρητά, αλλά μνημονεύει και δύο αραβικές πολιορκίες της πρωτεύουσας, το 674-678 και 717-718, επί Κωνσταντίνου Δ' και Λέοντα Γ' του Ισαύρου αντίστοιχα. Για τη σχέση των παραπάνω αγιολογικών, ιδιαίτερα των συναξαριακών, πηγών μεταξύ τους, βλ. P. Speck, *Zufälliges zum Bellum* 58-59 και 136-140. - του ίδιου, *Klassizismus in achten Jahrhundert* 226-227. - M. van Esbroeck, *Un panégyrique de Théodore Studite pour la fête liturgique des sièges Constantinople*, στο *Eulogema. Studies in Honor of Robert Taft, S.J.*, έκδ. E. Carr κ.ά. [Studia Anselmiana 110 - Analecta liturgica 17], Rome 1993, σ. 525-536. - B. V. Pentcheva, *Icons and Power* 50-52.

²³. *Lectio Triodii*, PG 92, col. 1347-1354, ιδιαίτερα 1348D-1352B (στο εξής: *Lectio Triodii*).

²⁴. *Διήγησις ὠφέλιμος* 1356D: «*Σέργιος δὲ ὁ ἱεράρχης, τὰς ἱερὰς εἰκόνας τῆς Θεομήτορος, αἷς μάλιστα καὶ βροφῶς ὁ Σωτὴρ ἐξεικονισθεὶς, ἐν ἀγκάλαις τῆς μητρὸς ἐνεφέρετο, ταύτας λαβὼν, περιήει τὰ τείχη τῆ μὲν πόλει ξύλα πρόσσει δὲ καὶ τὴν*

Αντίθετα στο *Συναξάριο* δεν υπάρχει καμία αναφορά σε λιτάνευση οποιασδήποτε ιερής εικόνας κατά τη διάρκεια της αβαροπερσικής επιδρομής²⁵.

Ως κύρια αιτία της πανωλεθρίας των πολιορκητών θεωρείται μια καταιγίδα που κατέστρεψε τα εχθρικά πλοιάρια, όταν αυτά εισήλθαν στον Κεράτιο κόλπο και ήταν έτοιμα να εφορμήσουν κατά των θαλάσσιων τειχών της Πόλης²⁶. Η *Ωφέλιμη Διήγηση* αποδίδει την καταιγίδα στη Θεοτόκο²⁷, ενώ το *Συναξάριο* θεωρεί ως υπεύθυνο της θαλασσοταραχής τον Χριστό, κατόπιν όμως της μεσολάβησης της Θεομήτορος²⁸. Το γεγονός της καταιγίδας, αμάρτυρο από τις σύγχρονες με την πολιορκία ιστορικές και ρητορικές πηγές, αποτελεί λογοτεχνικό εύρημα των μεταγενέστερων αγιολογικών κειμένων που υποκαθιστά την παρουσία της Θεοτόκου.

Το συμβάν, όπως φαίνεται, συνέχιζε να επιζεί στη συλλογική μνήμη των ανθρώπων σε τέτοιο βαθμό, ώστε κάθε φορά που η Θεοτόκος φανέρωνε την προστατευτική της μέριμνα προς τη βυζαντινή πρωτεύουσα, ήταν καθήκον των συγγραφέων να υπενθυμίσουν στο ακροατήριό τους «τὰ ἀρχαῖα ἐξαίσια θαύματα», όπως χαρακτηριστικά γράφει

τιμίαν ἐσθήτα τῆς Θεομήτορος ἐπιφερόμενος, διὰ τῶν τειχῶν περιήρχετο» - 1357A: «*Λαβὸν πάλιν ὁ Πατριάρχης τὸν ἀχειροποίητον τύπον τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τὴν τῆς Παναγίας τιμίαν ἐσθήτα ἔτι τε τὰ ζωποιαῖα ξύλα, διὰ τῶν τειχῶν περιήρχετο καὶ μετὰ δακρῶν τὸ, “Ἐξεγέσθητι, Κύριε”, ἔλεγεν προσευχόμενος, “καὶ διασκορπισθῆσονται οἱ ἐχθροὶ σου καὶ ἐκλείψουσιν ὡς καπνὸς καὶ τακῆσονται ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρός”*». Πρβλ. Lectio Triodii 1349C. Σχετικά με το Τίμιο Ξύλο και τη χρήση του στις πολεμικές επιχειρήσεις, βλ. J. Wortley, *The Wood of the True Cross*, στο *Studies on the Cult of Relics in Byzantium up to 1204* [Variorum Collected Studies Series 935], Farnham 2009, VI. - Κ. Καραπλή, *Κατευθόδωσις στρατοῦ* 104-108.

²⁵. Αντίθετα σε χειρόγραφο παραλλαγή του *Συναξαρίου Κωνσταντινουπόλεως*, που χρονολογείται στο πρώτο τέταρτο του 12^{ου} αι. και προέρχεται από την περιοχή της Καλαβρίας, μαρτυρείται η λιτάνευση εικόνων της Θεοτόκου και του Χριστού, βλ. B. V. Pentcheva, *Icons and Power* 50-52.

²⁶. Η ολοσχερής καταστροφή του στόλου εξαιτίας μιας αιφνιδιαστικής καταιγίδας επαναλαμβάνεται και στο έμμετρο ιστορικό έργο του Κωνσταντίνου Μανασσή, βλ. έκδ. O. Lampsidis, *Constantini Manassis Breviarium Chronicum*, τ. I-II [Corpus Fontium Historiae Byzantinae 36/1-2], Athenis 1996, στ. 3720-3725: «*καὶ τοίνυν ἐξεφύσησεν ἄνεμος ἀγριοπῶνος / καὶ κλύδωνας ἐξήγειρε καὶ στρόφους πολυστρόφους / καὶ πᾶσαν κατεπόντωσεν ἄπλετον στολαρχίαν / ἔδυσαν ὡσεὶ μόλυβδος εἰς ἄλμην θαλαττίαν / οἱ κούφως ἐπιπλέοντες ὑγροκελεύθους πόρους, / ὡς πρὶν σοβαροπρόσωποι τοῦ Φαραῶν τριστάται*».

²⁷. *Διήγησις ὠφέλιμος* 1361A-B: «*τῶν δὲ ἀπὸ τῆς θαλάσσης προσιόντων πολεμίων, αὐτανδρα τὰ μονόξυλα πρὸ τοῦ ἐν Βλαχέρναις θείου ναοῦ ἢ Θεοτόκος καὶ Δέσποινα ἐβύθισεν, ἀθρόως ἐξαίσιον καὶ βίαιον καταιγίδα κατ’ αὐτῶν ἐγείρασα πνεύματος*». Πρβλ. Lectio Triodii 1352A.

²⁸. *Synax. CP.* 874.10-15: «*Ὁ δ’ ὑπ’ αὐτοῦ βλασφημούμενος Κύριος τῇ πρεσβείᾳ τῆς αὐτὸν τεκοῦσης ἀνέμους σφοδρούς καὶ στροβίλους τῇ θαλάσῃ ἐκπέμψας καὶ πᾶσαν διαταράξας αὐτανδρα τῶ βυθῷ τὰ σκυθικὰ πλοῖα παρέπεμψεν*».

ο Αντώνιος Τρίφυχος στον λόγο που συνέθεσε με αφορμή την απαλλαγή της Κωνσταντινούπολης από την πολιορκία του στασιαστή Αλέξιου Βρανά (1187)²⁹.

Στα μέσα του 14^{ου} αιώνα (1349-1350) ο Αντώνιος³⁰, αρχιεπίσκοπος Λάρισας (1333-1363 ή 1340-1362), εκφώνησε έναν λόγο σχετικά με τὰς θαυματουργίας τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, ἃς ἐνεδείξατο κατὰ διαφόρους χρόνους, ὄυσαμένη τὴν θεοφύλακτον Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τῶν ἐπιτιθεμένων αὐτῇ Σκυθῶν καὶ Ἀγαρηνῶν³¹. Ο συγγραφέας επιχειρεῖ, μέσω της αξιοποίησης (μεταφρασθεῖς παρ' αὐτοῦ) των προγενέστερων ιστορικών, αγιολογικών και ρητορικών πηγών, τη λογοτεχνική ανάπλαση των ιστορικών συμβάντων με ἔμφαση στη βοήθεια που παρείχε η Θεοτόκος στην Κωνσταντινούπολη κατά τη διάρκεια των πολιορκιών της από τους Αβάρους (626) και τους Άραβες (674-678 και 717-718). Στο ἔργο του Αντωνίου συμφύρονται ὅλες οι παραδόσεις, σχετικά με τη λύτρωση της πρωτεύουσας, ὅπως αυτές αποκρυσταλλώθηκαν με την πάροδο του χρόνου, η λιτάνευση δηλαδή των ιερῶν εικόνων³², η συμμετοχή της Θεοτόκου στις μάχες³³ και τέλος η καταγίδα που βύθισε τον εχθρικό στόλο³⁴.

²⁹ Αντώνιος Τρίφυχος, *Λόγος ἀναγνωσθεὶς ἐν Βλαχέρναις, Ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος, οἱ Ῥῶς καὶ ὁ πατριάρχης Φώτιος*, ἐκδ. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Ἀθῆναι 1903, σ. 75-87, ιδιαίτερα 81-82. Η ταύτιση του συγγραφέα με τον ηγούμενο της Μονῆς Στουδίου και μετέπειτα πατριάρχη Αντώνιο Γ' Στουδίτη (973-978), ὅπως υποστηρίζεται ἀπὸ ὀρισμένους μελετητές, δὲν ευσταθεῖ.

³⁰ *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, τ. I-XII, ἐκδ. E. Trapp, Wien 1976-1996, ἀρ. 1098.

³¹ Β. Ψευτογκάς (ἐκδ.), *Αντωνίου, ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης. Λόγοι Θεομητορικοί, Δεσποτικοί, Αγιολογικοί*, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 127-145 (στο ἐξῆς: Αντώνιος, *Λόγοι Θεομητορικοί*). Σύμφωνα με τον Στ. Γουλούλη (*Αντωνίου Λαρίσης. Εγκώμιο εἰς τον ἅγιο Κυπριανό. Προλεγόμενα - Κείμενο - Μετάφραση*, Λάρισα 1991, σ. 39) ὁ λόγος ἐκφωνήθηκε στη Θεσσαλονίκη, πόλη στην οποία εἶχε καταφύγει ὁ Αντώνιος ἐξαιτίας τῆς ταραχῶδους κατάστασης που επικρατοῦσε στη θεσσαλική ἐνδοχώρα. Διαφορετική ἀποψη ἐξέφρασε ὁ ἐκδότης των ὀμιλιῶν, ὁ ὁποῖος υποστήριξε πως ἡ ἐκφώνησή τους πραγματοποιήθηκε στην πόλη των Τρικάλων, προσωρινή ἐδρα τῆς μητροπόλεως τῆς Λαρίσας, βλ. Β. Ψευτογκάς, ὁ.π., 32-33.

³² Αντώνιος, *Λόγοι Θεομητορικοί* 132.10-23: «Σέργιος δέ γε τῶν πατριαρχικῶν ἐπιλημμένους οἰκῶν, τὰς τῆς τοῦ ὄντος Θεοῦ καὶ βασιλέως μητρὸς εἰκόνας ἁγίας, αἷς αὐτὸς ὁ σωτὴρ ὁράται τὸ κατὰ σάρκα βρέφος ὑπ' αὐτῆς ἐνηγαλισμένος, λαβὼν τὰ τεῖχη διήει ... τὸν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τύπον καὶ τῆς πανάγου ἐσθῆτα ὁ πατριάρχης λαβὼν αὐτὰ τε τὰ τῆς ζωῆς ποιητικὰ ξύλα τίμια, περιεκύκλουν τὰ τεῖχη τῆς πόλεως σὺν δάκρυσιν ἅμα καὶ οἰμωγαῖς».

³³ Αντώνιος, *Λόγοι Θεομητορικοί* 133.3-10: «Ἄλλ' ἢ τοῦ τῶν Χριστιανῶν γένους προπολεμοῦσα καὶ τῆς αὐτῶν δυνάμεως ἄρχουσα τε καὶ προασπίζουσα, ἢ τῶν δεομένων ταχυτάτη ἐπικουρος Θεοτόκος, δι' εὐαριθμῆτων στρατιωτῶν ἐν τῇ Πηγῇ θεῖον αὐτῆς καταλαβόντων νεῶν τῶν Σκυθῶν οὐκ ὀλιγους ἀνελοῦσα, οὐ μόνον τὸ σκυθικὸν συνέστειλε φρόνημα, ἀλλὰ καὶ τῆς προσδοκωμένης τοῖς οἰκείοις παντελοῦς ἀπολείας καὶ τῆς διηνεκοῦς φθορᾶς, οἰωνεῖ τινα ἄρραβῶνα χρηστῆς ἐλπίδος κατέχειν

Η εκφώνηση ενός λόγου, τον 14^ο αιώνα, με κεντρικό θέμα τη σωτηρία της βυζαντινής πρωτεύουσας από την πολιορκία του 626, ενώπιον ενός ακροατηρίου κάποιας επαρχιακής πόλης (Θεσσαλονίκη ή Τρίκαλα) καταδεικνύει ότι ένα γεγονός που είχε άμεση σχέση με την ιστορία της πρωτεύουσας δεν συγκινούσε μόνο τους συγγραφείς που προέρχονταν και δραστηριοποιούνταν στην Κωνσταντινούπολη.

4. *Περὶ τῶν θαυμάτων τοῦ ἀρχιστρατήγου Μιχαήλ (BHG 1285-1288)*

Μια εντελώς διαφορετική εκδοχή σχετικά με τον ρόλο του θείου στην απαλλαγή της Βασιλεύουσας από τον αβαροπερσικό κίνδυνο καταγράφεται στη συλλογή θαυμάτων του αρχαγγέλου Μιχαήλ, ενός ανέκδοτου μέχρι σήμερα αγιολογικού έργου³⁵. Το κείμενο θα πρέπει να χρονολογηθεί, σύμφωνα με τον Cygil Mango, είτε στο τελευταίο τέταρτο του 9^{ου} αιώνα είτε στις αρχές του 10^{ου} αιώνα³⁶. Ένα σημαντικό τμήμα του κειμένου, που υπήρξε ιδιαίτερα δημοφιλές κατά τη βυζαντινή περίοδο, όπως άλλωστε φανερώνει η πλούσια χειρόγραφη παράδοσή του, καταλαμβάνουν τα έργα και οι εμφανίσεις του αρχαγγέλου Μιχαήλ στην Παλαιά και Καινή Διαθήκη. Ο συγγραφέας του, ο Παντολέον, διάκονος και σκευοφύλακας της Μεγάλης Εκκλησίας, καταγράφει επίσης τα σπουδαιότερα θαύματα του αρχαγγέλου που έγιναν στους κυριότερους ναούς του, στην Κωνσταντινούπολη και στην περιφέρεια³⁷. Κατά τη διάρκεια λοιπόν της πολιορκίας του 626 οι

παρέσχετο».

³⁴. Αντώνιος, *Λόγοι Θεομητορικοί* 135.21-28: «Α δ' ἀπὸ θαλάσσης προσβάλλει τῶν ἐχθρῶν πλοῖα, αὐτανδρα βυθὸς ἔσχε πρὸ τοῦ ἐν Βλαχέρναις θείου τῆς Θεοτόκου ναοῦ, αὐτῆς προδήλως ὑπερμαχοῦσης τοῖς ὑπ' αὐτῆς φυλαττομένοις καὶ κινδύνου παντὸς αὐτοὺς ὀνομένης. “Πνεῦμα” γὰρ ἐξηγέρθη καὶ λαμπρὰ “καταιγίς”, τῆς θαλάσσης ὑπερψωθείσης καί, κατὰ τὸ ψαλμικόν, “τῶν κυμάτων αὐτῆς ἀναβαινόντων ἕως τῶν οὐρανῶν καὶ καταβαινόντων ἕως τῶν ἀβύσσων”, ὡς τὰς μὲν ψυχὰς ἐν κακοῖς εἶναι τῶν πολεμίων καὶ ταράττεσθαι καὶ σαλεύεσθαι τῶν σωμάτων χωριζομένης».

³⁵. Αποσπάσματα της συλλογής του Παντολέοντα εξέδωσαν διάφοροι μελετητές κατά το παρελθόν, βλ. F. Halkin, *Inédits byzantins d'Ochrida, Candie et Moscou* [Subsidia Hagiographica 38], Bruxelles 1963, σ. 147-152. – C. Mango, St. Michael and Attis, *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 12 (1984) 39-62. – Katerina Karapli, The First Siege of Constantinople by the Arabs (674-678): Problems – Iconography, στο *East and West. Essays on Byzantine and Arab Worlds in the Middle Ages*, εκδ. J. P. Monferrer-Sala κ.ά. [Gorgias Eastern Christian Studies 15], Piscataway, NJ 2009, σ. 325-336.

³⁶. C. Mango, The Date of the Studius Basilica at Istanbul, *Byzantine and Modern Greek Studies* 4 (1978) 115-122, σ. 118.

³⁷. Σχετικά με τους ναούς που ανεγέρθηκαν προς τιμήν του αρχαγγέλου Μιχαήλ

κάτοικοι της πρωτεύουσας είδαν με τα μάτια τους τον αρχάγγελο, «ὡσάν ἄνδρα πυρίμορφον καὶ φλογοφόρον», να βγαίνει από τον ναό των Βλαχερνών και να εξολοθρεύει τα αβαροπερσικά στρατεύματα. Ο Μιχαήλ εξεδίωξε τέλος τους Πέρσες που είχαν στρατοπεδεύσει στην ασιατική πλευρά της πόλης, κοντά στη Χαλκηδόνα, αφού πρώτα προκάλεσε τη σύγχυση των φρενών τους και την αλληλοεξόντωσή τους³⁸.

Η περιγραφή της παρέμβασης του αρχαγγέλου έχει ως εξής: «ἐπέστησεν γὰρ ἡμῖν αὐτὸν τοῖς Χριστιανοῖς ὁ Θεὸς, οἱ ὄντι πανελκέστατον ὄπλον καὶ φυλακτήριον, ὡς ἔδειξεν ἡμῖν ἐναργῶς εἰς τοὺς ἀθεωτάτους Ἀβάρους τῶν γὰρ ἀνόμων ἐκείνων καὶ ἀθέων καὶ μυσαρῶν, τὰς πλείστας χώρας τῆς Θράκης, κατὰ συγκώρησιν Θεοῦ, ληϊσμιένων καὶ τῆ τοιαύτη νίκη ἀρθέντων καὶ θρασυθέντων, ἐπέστησαν καὶ πρὸς τὴν θεοφύλακτον Κωνσταντινούπολιν, πειρόμενοι ἐκ βάθρων ταύτην καταστρέψαι οἱ δὲ τῆς πόλεως, ἐν δειλίᾳ πολλῇ καὶ ἀμηχανίᾳ γενόμενοι, προσέδραμον πανδημί μετὰ σφοδροῦ πένθους λιτανεύοντες ἐν Βλαχερναις, πρὸς τὸν κοσμοδωστον ναὸν τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν θεομήτορος καὶ δὴ τότε νεύματι αὐτῆς τῆς θεομήτορος ἐξέστησε φοβερῶς τοὺς βαρβάρους ὁ θεῖος ἀρχιστράτηγος καὶ ὄραν αὐτὸν ἔδοξαν οἱ βάρβαροι, ὡσάν ἄνδρα πυρίμορφον καὶ φλογοφόρον, ἐκ τοῦ ναοῦ ἐξελθόντα, καὶ κατεμπρήσαντα καὶ συγκόψαντα καὶ διωλέσαντα πάντα αὐτῶν σχεδὸν τὰ στίφη οὐ μόνον ἑκατὸν ὀγδοηκονταπέντε χιλιάδας, ὡς τῶν Ἀσσυρίων τὸ πάροιθεν, ἀλλὰ δις καὶ τρις ἀπείρους τοσαύτας οἱ δὲ περιλειφθέντες ἐξ αὐτῶν συντόμῳ σπουδῇ ἔφυγον, τὴν θείαν καὶ φανερὰν δύναμιν ἐν τῇ Σκυθίᾳ πάση διηγούμενοι. Ὡσαύτως γε αὐθις τῶν Περσῶν τοῖς περατικοῖς μέρεσι προσβαλόντων καὶ καταληϊζομένων καὶ πρὸς τὴν Καλκηδόνα προσεδρευόντων καὶ τὴν θεοφρούρητον Κωνσταντινούπολιν ἐλεῖν βουλόμενοι ἄφνω ἐξέστησε καὶ αὐτοὺς παραδόξως ὁ θεῖος καὶ μέγας τοῦ Θεοῦ ἀρχιστράτηγος καὶ συμβαλόντες εἰς ἑαυτοὺς τῇ νυκτὶ ὑπ' ἀλλήλων ἅπαντες σχεδὸν οἱ Πέρσαι, ὡς οἱ Μαδιναῖοι, ἀνηρέθησαν»³⁹.

στην πρωτεύουσα και σε άλλες περιοχές της αυτοκρατορίας, βλ. R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin*, Μέρος 1: *Le siège de Constantinople et le patriarcat œcuménique*, τ. III: *Les églises et les monastères*, Paris 1969², σ. 349-363. – του ίδιου, *Les églises et les monastères des grands centres byzantins. Bithynie, Hellespont, Latros, Galèsios, Trébizonde, Athènes, Thessalonique*, Paris 1975, σποράδην.

³⁸. Με τον ίδιο τρόπο εξοντώθηκαν οι επιδρομείς σύμφωνα με τη ιστορική διήγηση του Γεωργίου Κεδρηνού (βλ. Κεδρηνός, *Σύνοψις Ἱστοριῶν*).

³⁹. Η έκδοση του αποσπάσματος γίνεται βάσει του αρχαιότερου, εξ όσων γνωρίζουμε, χειρογράφου της συλλογής, Parisinus Graecus 1510, φ. 94v-95r. Η συλλογή καταγράφει επίσης τις λυτρωτικές επεμβάσεις του αρχαγγέλου κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Κωνσταντινούπολης από τους Άραβες (674-678).

Η συλλογή θαυμάτων παρουσιάζει μια εντελώς διαφορετική εκδοχή όσων συνέβησαν το καλοκαίρι του 626, αφού ουσιαστικά εκείνος που κατατρόπωσε τα στρατεύματα ήταν ο αρχάγγελος Μιχαήλ, κατόπιν βέβαια διαταγής της Θεοτόκου. Ο Παντολέων υπαινίσσεται επίσης τη λεηλασία των περιχώρων της Κωνσταντινούπολης, που πραγματοποιήθηκε το 619 ή πιθανότερα το 623⁴⁰. Κατά τη διάρκεια αυτής της επιδρομής, εκτός του ότι κινδύνεψε η ζωή του ίδιου του Ηρακλείου, οι Άβαροι πυρπόλησαν πλήθος ναών και πήραν μαζί τους μεγάλο αριθμό αιχμαλώτων. Από την καταστροφική τους μανία δεν γλύτωσε ούτε ο ναός του Αρχαγγέλου «εἰς τὰ Προμώτου», όπως μας πληροφορεί το *Πασχάλιον Χρονικόν*: «οὐ μόνον ὅτι τὰ κιβούρια καὶ ἄλλα κειμήλια ἀφείλαντο, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ἅγιαν τράπεξαν τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀρχαγγέλου κατέκλασαν, καὶ πάντας μετὰ τῶν ἀφαιρεθέντων αὐτῶν μετόπισαν πέραν τοῦ Δανουβίου, μηδενὸς ἀντιστατοῦντος»⁴¹.

5. Συμπεράσματα

Η πολιορκία της Κωνσταντινούπολης από τους Αβάρους και τους Πέρσες, το καλοκαίρι του 626, και η αποτυχία τους να την καταλάβουν, παρά τις υπέρτερες δυνάμεις τους, ήταν το καθοριστικό ιστορικό επεισόδιο που ταύτισε τη μοίρα της Κωνσταντινούπολης με τη Θεοτόκο⁴². Ήταν τέτοια η εντύπωση που προκάλεσε στους Βυζαντινούς,

⁴⁰. Parisinus Graecus 1510, φ. 99v: «τῶν γὰρ ἀνόμων ἐκείνων καὶ ἀθέων καὶ μισαρῶν, τὰς πλείστας χώρας τῆς Θράκης, κατὰ συγχώρησιν Θεοῦ, ληϊσαμένων». Πρβλ. Θεοφάνης, *Χρονογραφία* 301-302: «Τούτω τῷ ἔτει ἐστράτευσαν οἱ Ἄβαροι κατὰ τῆς Θράκης ... λαβὼν δὲ ὁ βάρβαρος τὴν τε βασιλικὴν ἀποσκευὴν καὶ δορυφορίαν καὶ ὄσους καταλαβεῖν ἠδυνήθη, ὑπέστρεψε πολλὰ χωρία τῆς Θράκης ληϊσάμενος ἐκ τοῦ ἀπροσδοκῆτου ἀπατηθέντας τῇ ἐλπίδι τῆς εἰρήνης». Για την επιδρομή του 623, βλ. επίσης, *Πασχάλιον Χρονικόν*, τ. I, σ. 712-713. – Νικηφόρος, *Ιστορία Σύντομος* 50-52. Σχετικά με τη χρονολόγησή της, Γ. Θ. Καρδαράς, *Βυζάντιο και Άβαροι* 118-121.

⁴¹. *Πασχάλιον Χρονικόν*, τ. I, σ. 713.10-14.

⁴². Για τη λατρεία της Θεοτόκου στην Κωνσταντινούπολη, βλ. ενδεικτικά Averil Cameron, *The Theotokos in Sixth-Century Constantinople: A City Finds its Symbol*, *Journal of Theological Studies* 29 (1978) 79-108. – M. van Esbroeck, *Le culte de la Vierge de Jérusalem à Constantinople aux 6e-7e siècles*, *Revue des Etudes Byzantines* 46.1 (1988) 181-190. – Averil Cameron, *Η πρώτη λατρεία της Παναγίας, στο Μήτηρ Θεού. Απεικονίσεις της Παναγίας στη βυζαντινή τέχνη*, εκδ. Μαρία Βασιλάκη, Αθήνα 2000, σ. 3-15. – Margot Fassler, *The First Marian Feast in Constantinople and Jerusalem: Chant Texts, Readings, and Homiletic Literature*, στο *The Study of Medieval Chant. Paths and Bridges, East and West. In Honor of Kenneth Levy*, εκδ. P. Jeffery, Woodbridge - Rochester, NY 2001, σ. 25-87. – Averil Cameron, introduction, στο *Images of the Mother of God. Perceptions of the Theotokos in Byzantium*, εκδ. Maria Vassilaki, Aldershot 2004, σ. xxvii-xxxii. – D. Krausmüller, *Making the Most of Mary: The Cult of*

ώστε κάθε εποχή ερμήνευε το ιστορικό επεισόδιο προσαρμόζοντάς το στα θρησκευτικά δεδομένα και τις λατρευτικές πρακτικές κάθε εποχής. Τα αγιολογικά κείμενα που σχετίζονται με την πολιορκία είναι, σε ορισμένες περιπτώσεις, κατά πολύ μεταγενέστερα των περιγραφόμενων γεγονότων και χρονολογούνται από τα μέσα του 9^{ου} μέχρι τα μέσα του 13^{ου} αιώνα. Σε αυτά μπορούμε να ανιχνεύσουμε περισσότερο τον απόηχο του συμβάντος και όχι κάποια ρεαλιστική ιστορική περιγραφή. Σε αντίθεση με τις σύγχρονες προς το γεγονός ιστορικές και ρητορικές πηγές, οι οποίες καταγράφουν μόνο τη λιτάνευση της αχειροποιήτου εικόνας του Χριστού και την εντολή του πατριάρχη Σέργιου να ζωγραφίσουν στις δυτικές πύλες της πόλης τη Θεοτόκο, οι αγιολογικές πηγές διασώζουν τη λιτανεία εικόνων της Θεοτόκου, της Εσθήτας της και του Τιμίου Ξύλου.

Είναι αναμφισβήτητο πως πίσω από αυτές τις προσθήκες υποκρύπτεται μια προσπάθεια επικαιροποίησης του παρελθόντος και ένταξης του στα δεδομένα που προέκυψαν μετά το πέρας της εικονομαχικής κρίσης. Η αναστήλωση των εικόνων και η αποκατάσταση της λατρείας τους, αποτέλεσε για τους συγγραφείς την κατάλληλη ευκαιρία να προσεγγίσουν το ένδοξο παρελθόν της αυτοκρατορίας διατρανώνοντας τη δύναμη των ιερών κειμηλίων⁴³. Η παρουσία της Θεοτόκου στο πεδίο της μάχης αντικαταστάθηκε πλέον από τις εικόνες και άλλα ιερά αντικείμενα που σχετίζονταν με τη λατρεία της. Θα χρειαστεί να περάσουν αρκετοί αιώνες μέχρι να συναντήσουμε κάποια αφήγηση σχετικά με την εμφάνιση της ίδιας της Θεοτόκου στα τείχη της πόλης. Ο Ιωάννης Κανανός αναφέρει, ότι κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Κωνσταντινούπολης (1422) από τους Οθωμανούς, οι πολιορκητές είδαν, τη στιγμή της μάχης, κάποια γυναίκα, που φορούσε πορφυρή εσθήτα και περπατούσε πάνω στα τείχη⁴⁴.

Πώς όμως εξηγείται η απόδοση του θαύματος της σωτηρίας της Κωνσταντινούπολης στον αρχάγγελο Μιχαήλ και όχι στη Θεοτόκο⁴⁵;

the Virgin in the Chalkoprateia from Late Antiquity to the Tenth Century, στο *The Cult of the Mother of God in Byzantium. Texts and Images*, εκδ. Leslie Brubaker - Mary B. Cunningham, Farnham 2011, σ. 219-246.

⁴³. B. V. Pentcheva, *Icons and Power* 55.

⁴⁴. E. Pinto (έκδ.), *L'assedio di Costantinopoli*, Messina 1977, σ. 74.542-550: «Ομοίως και τὰ στρατεύματα πάντα τῶν Τούρκων ἐσυνεμαρτύρουν ἐνόρκως τὸν Μηροσαίτην ἐκεῖνον, καὶ ἐδιηγούντο πρὸς πάντας ὅτι τοῦ πολέμιου τὴν ὥραν, ὅταν μὲ θράσους καὶ ὀρμῆς ἀκρατήτου ἔφθασαν εἰς τὰ τείχη τοῦ κάστρου, ἵνα ἀναβῶσιν ἐπάνω καὶ διώξωσι τοὺς Ῥωμαίους καὶ τὴν πόλιν αἰχμαλωτίσωσιν, τότε εἶδον γυναῖκαν ὀξέα ῥοῦκα φοροῦσαν καὶ περιπατοῦσαν ἐπάνω τῶν προμαχιῶνων τοῦ ἔξω κάστρου».

⁴⁵. Η σύνδεση της Θεοτόκου με τον αρχάγγελο Μιχαήλ πραγματοποιείται επίσης από τον Ψελλό στο εγκώμιό του για τον ταξιάρχη των ασωμάτων δυνάμεων, βλ. Λόγος εἰς τὰ θαύματα τοῦ ἀρχιστρατήγου Μιχαήλ, εκδ. Elizabeth A. Fisher, *Michael Psellus*

Πίσω από την επέμβαση του Μιχαήλ, αρχικά, συμφύρονται οι αναφορές στις δυο αβαρικές επιδρομές εναντίον της πρωτεύουσας, δηλαδή του 623 και του 626. Η χρονική άλλωστε εγγύτητα των γεγονότων έδινε τη δυνατότητα στον συγγραφέα της συλλογής θαυμάτων του αρχαγγέλου να αξιοποιήσει το συμβάν προσαρμόζοντας το ιστορικό πλαίσιο στις επιδιώξεις του. Έτσι η παρέμβαση του αρχιστρατήγου των ουρανίων δυνάμεων κατά τη διάρκεια της πολιορκίας του 626 θα πρέπει να θεωρηθεί ως η λογοτεχνική εκδίκηση για όσα διέπραξαν οι Άβαροι το 623, όταν βεβήλωσαν τον ναό του στα Προμώτου και αποχώρησαν ανενόχλητοι.

Πρόσφατα διατυπώθηκε η άποψη –στηριζόμενη σε πηγές της εποχής του Μεγάλου Κωνσταντίνου, αλλά και σε μεταγενέστερες– πως ο πρώτος προστάτης της Κωνσταντινούπολης δεν ήταν η Θεοτόκος, αλλά ο αρχάγγελος Μιχαήλ⁴⁶. Αν και ο ιδρυτής της νέας πρωτεύουσας της αυτοκρατορίας φαίνεται πως επέδειξε ιδιαίτερη μέριμνα για την ανέγερση ναών προς τιμήν του αρχαγγέλου⁴⁷, σε καμία ιστορική πηγή, αλλά ούτε βέβαια και σε κάποιο από τα εγκώμια που συντάχθηκαν για τον Μιχαήλ δεν γίνεται οποιαδήποτε νύξη σε τέτοιου είδους σχέση⁴⁸.

Orationes Hagiographicae [Bibliotheca Teubneriana], Stuttgart - Leipzig 1994, σ. 231-256, ιδιαίτερα 233-240 (στο εξής: Ψελλός, θαύματα αρχιστρατήγου Μιχαήλ). Πρβλ. τα σχόλια του G. Peers, *Subtle Bodies. Representing Angels in Byzantium*, Berkeley - Los Angeles, CA - London 2001, σ. 171-174.

⁴⁶. Marta Tycner, Constantine and Michael the Archangel. Christian Origins of the Constantinople (https://www.academia.edu/7163427/Constantine_and_Michael_the_Archangel_Christian_origins_of_Constantinople, προσβάσιμο στις 3/11/2014).

⁴⁷. Ο Ιωάννης Μαλάλας στη *Χρονογραφία* του διασώζει την παράδοση της ίδρυσης του ναού του αρχαγγέλου στο Σωσθένιο από τον Μεγάλο Κωνσταντίνο. Ο ναός, σύμφωνα με τη διήγηση, ήταν αρχικά ένα αρχαίο ιερό το οποίο ανήγειραν οι Αργοναύτες για να τιμήσουν κάποια θεότητα που προφήτεψε τη νίκη επί του Αμύκου, γιου του Ποσειδώνα (ἔθεάσαντο <ὡς> ἐν ὀπτασίᾳ δύναμιν τινα ὡς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ προσπελάσασαν πρὸς αὐτοὺς ἀνδρὸς φοβεροῦ φέροντος τοῖς ὁμοῖς πτέρυγας ὡς ἀετοῦ). Πολλά χρόνια αργότερα, όταν ο Μέγας Κωνσταντίνος επισκέφθηκε το ιερό, είδε «ἀγγέλου σημεῖον σχήματι μοναχοῦ». Επιδιώκοντας να πληροφορηθεί την ταυτότητα της οπτασίας ο αυτοκράτορας κοιμήθηκε κατά τη διάρκεια της νύχτας στον συγκεκριμένο τόπο. Όταν αποκαλύφθηκε ότι επρόκειτο για τον αρχάγγελο, «ἐπωνόμασε τὸ εὐκτῆριον, ἦτοι τὸν τόπον, τοῦ ἁγίου ἀρχαγγέλου Μιχαήλ». Για το επεισόδιο, βλ. Ιωάννης Μαλάλας, *Χρονογραφία*, ἐκδ. I. Thurn, *Ioannis Malalae Chronographia* [Corpus Fontium Historiae Byzantinae 35], Berlin - New York 2000, σ. 55.91-56.17.

⁴⁸. Αναφέρουμε ενδεικτικά τα εξής εγκώμια: I. Δαμασκηνός, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, PG 94, col. 866-874. – Θ. Στουδίτης, *Εἰς τὴν σύναξιν τῶν οὐρανίων ταγμάτων*, PG 99, col. 730-748. – Tatiana Matantseva, *Eloge des archanges Michel et Gabriel par Michel le Moine (BHG 1294a)*, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 46 (1996) 97-155 (στο εξής: T. Matantseva, *Eloge des archanges*). – Μητροφάνης Σμύρνης, Προσφωνητικὸς εἰς τοὺς ἀρχαγγέλους Μιχαήλ καὶ Γαβριήλ, *Εκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, τεύχος Δ' (Νοέμβριος-Απρίλιος 1887) 386-393. – Νικήτας Δαβίδ Παφλαγών,

Δεν μπορεί επομένως η θαυμαστή παρέμβαση του Μιχαήλ να θεωρηθεί ως ανάμνηση της πολιουχικής σχέσης ανάμεσα στον αρχάγγελο και στη βυζαντινή πρωτεύουσα. Οι αναφορές του Παντολέοντα στην απόκρουση του εχθρικού κινδύνου από τον Μιχαήλ σχετίζονται με την προβολή του ρόλου του ως υπερασπιστή της βυζαντινής αυτοκρατορίας σε μια περίοδο έντονων εξωτερικών απειλών. Σε πολλά μάλιστα από τα εγκώμια που συντάχτηκαν κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο προβάλλεται ο προστατευτικός χαρακτήρας του αρχιστρατήγου των ασωμάτων δυνάμεων. Έτσι ο Παντολέον ονομάζει τον αρχάγγελο «ὄχυρώτατον ὄπλον καὶ τείχος κατὰ πάντων τῶν πολεμίων νοητῶν καὶ αἰσθητῶν ... διὰ σοῦ πιστοὶ βασιλεῖς τῶν τῆς νίκης τροπαίων τυγχάνουσι διὰ σοῦ στρατοπεδάρχαι τοῦ χριστωνύμου λαοῦ τὰς φάλαγγας τῶν ἀπίστων ἔθνῶν νικῶσι καὶ καταισχύνουσι»⁴⁹. Με το πέρασμα μάλιστα του χρόνου η παράδοση, σύμφωνα με την οποία η Βασιλεύουσα όφειλε τη σωτηρία της από την πολιορκία του 626 στον Μιχαήλ, γνώρισε ιδιαίτερη απήχηση στην υστεροβυζαντινή και μεταβυζαντινή ζωγραφική των Βαλκανίων⁵⁰.

Η προσαρμογή της λατρευτικής διάστασης του αρχιστρατήγου των ουρανίων δυνάμεων στα συμφραζόμενα κάθε εποχής, προβάλλεται και σε μεταγενέστερα κείμενα, όπως για παράδειγμα στο εγκώμιο της Θεοτόκου, που συνέγραψε ο αυτοκράτορας Θεόδωρος Β΄ Δούκας Λάσκαρης (1254-1258) και προοριζόταν για ανάγνωση κατά την εορτή του Ακαθίστου. Εκεί αναφέρεται πως ο αρχάγγελος Μιχαήλ, «δυνάμει τῆς βασιλίδος», ήταν εκείνος που προκάλεσε τη θαλασσοταραχή και την καταστροφή του στόλου των Ρως στη διάρκεια της επιδρομής τους το 860⁵¹. Στις σύγχρονες με το γεγονός πηγές δεν αναφέρεται κάποιου είδους συμμετοχή στα γεγονότα της επιδρομής, αφού η απαλλαγή από

Εγκώμιον εἰς τοὺς ἁγίους ἀρχαγγέλους Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ, PG 140, col. 1221-1245. - Ψελλός, θαύματα ἀρχιστρατήγου Μιχαὴλ 230-256.

⁴⁹. Πρβλ. Τ. Matantseva, *Eloge des archanges* 146.24-147.27: «τοὺς πολεμίους ἐχθροὺς καταδίωξον, Ἀγαρηῶν τὰς ὀφρύας κατάσπασον, χριστιανοὺς νικηφόρους ἀνάδειξον, τὴν πολιτείαν Ῥωμαίων χαράκωσον, φιλευσεβοῦντας θωράκισον, καταδιώκειν ἐχθροὺς παιδοτρῖβησον, τροπαιοφόρον στρατὸν ἐπανάδειξον».

⁵⁰. Βλ. Αρχ. Σ. Κουκιάρης, *Τα θαύματα - εμφανίσεις των Αγγέλων και Αρχαγγέλων στη μεταβυζαντινή τέχνη*, Αθήνα 2006, σ. 53-55, 75-76, 155-157, 184-185 και σποράδην.

⁵¹. Antonia Giannouli, *Eine Rede auf das Akathistos-Fest und Theodoros II. Dukas Laskaris (BHG³ 1140, CPG 8197)*, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 51 (2001) 259-283, σ. 274.39-41: «ὄρῶντες (ενν. οἱ Ρως) γὰρ τὴν ταραχὴν οὐκ ἐγίνωσκον ὅτι ἄγγελος Κυρίου Θεοῦ δυνάμει τῆς βασιλίδος τὸ ὕδωρ ἐτάραξε καὶ τοὺς μιμητὰς τῆς αἰγυπτιακῆς στρατιάς ὀλέθρω διὰ τῆς πνιγμονῆς παραπέπομφεν».

τον κίνδυνο αποδόθηκε αποκλειστικά στο μαφόριο της Θεοτόκου μετά τη λιτάνευσή του από τον πατριάρχη Φώτιο⁵².

Η αναδιήγηση της απόκρουσης της συνδυασμένης επίθεσης των δυνάμεων των Περσών και των Αβαροσλάβων πολλούς αιώνες αργότερα δεν υπενθύμιζε μόνο στην κοινότητα των πιστών τη θαυμαστή διάσωση της πρωτεύουσας από τη Θεοτόκο, αλλά γινόταν ταυτόχρονα φορέας επίκαιρων ιδεολογικών μηνυμάτων, όπως για παράδειγμα της επικράτησης της λατρείας των εικόνων ή της ενίσχυσης του ρόλου του αρχαγγέλου ως προστάτη της αυτοκρατορίας.

⁵². Για τις πηγές της επιδρομής, βλ. Β. Λαούρδας (έκδ.), *Φωτίου Όμιλία* [Ελληνικά, Παράρτημα 12], Θεσσαλονίκη 1959, σ. 36-37.

Georgios B. Tsiaples

The Palimpsest of History and Memory: The Rhetorical and Hagiographical Sources of the Siege of Constantinople in 626

The crucial episode which connected the fate of the Byzantine capital with Virgin Mary was the siege of 626, when Avars, aided by a large number of allied Slavs and Persians, assaulted upon Constantinople. According to the contemporary eye-witness Theodore Synkellos, author of a homily (*Homilia de obsidione Avarica*), which was probably delivered during the first anniversary of the victory over the attackers, Theotokos was omnipresent, spreading fear and terror among the enemies and killing plenty of them. The author assures that she was essentially the one who made the Slavic dugouts sink in the Golden Horn.

Two later hagiographical accounts, *Diegesis Ophelimos* and *Lectio Triodii*, record, as an echo of the Iconoclastic Controversy, the procession of Marian icons, her precious maphorion and the life-bringing wood cross, which replaced the “physical” presence of Theotokos. The authors adjusted the miraculous interventions to their occasional aims, to manifest the triumph of the holy icons and the power of the relics.

The events of 626 continued to be a part of the collective memory, for many centuries after. Every time the capital was confronted with external threats, it was the orator’s duty to remind the pious audience “τὰ ἀρχαῖα ἐξάίσια θαύματα” (the ancient superb miracles), as characteristically Antonios Tripsychos mentions in his oration, which was delivered after the miraculous relief of Constantinople by the siege of tyrant Alexios Branas (1187). The memory of the events affected emotionally not only the audience of the capital. Antonios, bishop of Larissa (1333-1363 or 1340-1362), delivered an oration, in Thessalonike or Trikala, in honor of Theotokos and her miraculous interventions during the Avar attack and Arabic sieges (674-678 and 717-718).

A completely different approach to the relief of besieged Constantinople by the Avars and Persians, is given by Pantoleon, Deacon and Skeuophylax of Hagia Sophia, in his unpublished Collection of Miracles

of Archangel Michael, written in the 10th century. During the siege, according to the text, the citizens, who were praying at the church of Blachernai, saw with their own eyes the archangel, “ὡσὸν ἄνδρα πυρίμορφον καὶ φλογοφόρον” (like a man made of fire), coming out of the church, and destroy, after Theotokos’ command, the enemies’ troops. The archangel also expelled the Persians, who were camped at the Asian side of the city, near Chalcedon, by causing them mental aberration which finally led to their mutual extermination. The decisive role of Archangel Michael in the events of 626 is related to the promotion of his cult as protector and guardian of the empire, as also witnessed by other *enkomia* for Michael, composed during the 9th and 10th century.

